

## OSMANLI TOPRAK DÜZENİ VE TİMAR SİSTEMİ

Osmanlı toplumu, temelde tarıma dayalı bir ekonomik yapıya dayanmaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı toplumsal ve ekonomik düzeninde toprak mülkiyeti ve tarım üretiminin organizasyonu hayatî bir yere sahipti. Geçmişte ve kendi döneminde benzer bir sosyo-ekonomik formasyona sahip diğer siyasî oluşumlar gibi Osmanlılar da idarî ve sosyal düzenlerinde toprak sahipliği ve tarım üretiminin bu merkezî rolüne uygun birtakım sistemler geliştirdiler. Bu düzenlemelerin, devletin ideolojik dayanağı olan İslam dininin kurallarına uygunluğuna ise, devletleşme sürecine paralel olarak artan bir biçimde dikkat edilmiştir.

Osmanlılar kır toplumu ve tarım düzeni konusundaki pratiklerini geliştirmede selefleri Anadolu Selçukluları, İlhanlılar vb.nin yanında topraklarını ele geçirdikleri Bizans, Balkan ülkeleri, Akkoyunlular, Memluklar vb.nin uygulamalarını da dikkate aldılar. Ancak bütün bu değişik kanallardan gelen etkiler, Osmanlıların yeni oluşturdukları sentezi meydana getirdi. Hiç şüphesiz, sanayi-öncesi tarıma dayalı merkezî devletler/imparatorlukların tarım düzeni ve tarımın vergilendirilmesi, taşrada idarenin ve düzenin sağlanması vb. hususlara karşı geliştirdikleri yöntemler arasında benzerlikler vardır. Ulaşım ve iletişim şartları, Pazar ekonomisinin o zamanki durumu, nakit ekonomisinin yanı sıra aynî ekonominin ağırlıklı oluşu vb. faktörler tarımdan elde edilen vergi gelirlerinin nakit olarak toplanmasını güçleştiriyordu. Bu yüzden, feodal Avrupa'da "vergilerin mahallinde tüketimi" esasına dayalı bir yapı oluşmuştu. Aynı anlayış diğer pek çok toplumda da görülür. Feodal Avrupa'nın fief'i, Bizans'ın pronoia'sı, Selçuklu İkta'ı veya Osmanlı timar'ı temelde aynı ihtiyaca/gerekliliğe karşı geliştirilen benzer sistemlerdir. Sorunun temelinde belirli bir yerin vergi gelirlerinin hizmet karşılığı bir kişiye tahsisi yatar. Bu sistemler arasındaki farklılık, bu gelir transferini elde edilen kişinin hukukî ve siyasî gücü, gelir ünitesinin çapı, irsiliği vb. hususlarda ortaya çıkmaktadır.

Tarih sahnesine bir Anadolu-Rumeli İmparatorluğu olarak çıkan Osmanlı Devletinin temel sosyo-ekonomik düzeni de bu coğrafi alanda uygulanmıştır. 16. Yüzyılda ele geçirilen Arap vilayetlerinde farklı bir vergi toplama düzeni kurulduğundan burada mirî arazi rejimi ve timar sisteminin uygulandığı bölgeleri esas alan bir tablo çizilmeye çalışılacaktır.

### TOPRAK MÜLKİYETİ

Osmanlılarda ekilebilir toprakların büyük ölçüde mirî arazi rejimine tabi oldukları malumdur. Bunun yanısıra mülk ve vakıf topraklar da bulunmaktadır. Kişilerin evleri, bağ ve bahçeleri, değirmen vb. gibi bazı sınaî tesisler özel mülkiyet alanına girmektedir. Mülk toprakları genel olarak iki kategoride toplamak mümkündür: serbest mülkler ve malikâne-divanî sistemi içindeki mülkler. Serbest mülkler, devlet tarafından temlik edilmiş ve mülk sahibinin mülkü üzerinde her türlü tasarrufta bulunmasının serbest olduğu mülklere dir. Bunlar satılabilir, devredilebilir, miras olarak çocuklara intikal eder ve vakfedilebilirdi. Malikane-divani sistemindeki mülkler için de bunlar söz konusudur ama serbest mülklerden farklı olarak bunlarda toprağın rakabesine sahip olmak durumu yoktur ve mülkiyete konu olan şey belirli bir vergi geliridir[Buna aşağıda döneceğiz]. Anadolu'daki mülk toprakların bir kısmı Beylikler döneminden beri babadan oğula miras kalan yerler ise de büyük çoğunluğu Osmanlı sultanlarının yaptığı temliklerden oluşur. İlk başlarda belli bir ailenin geçim vasıtası olarak düşünülen temliklerde, daha sonraki dönemlerde belli bir kamu yararı amacı gözetilmiş ve temlikler çoğunlukla vakfedilmek üzere gerçekleştirilmiştir. İlk dönemlerde, mesela Mihaloğulları, Evrenuzoğulları gibi ailelere, fetihlere katılmaları ve hizmetleri karşılığında bir hak veya ödül olarak temlikler yapılmış, onlar da bunları zamanla vakfa dönüştürmüşlerdir.

Osmanlı ülkesinde tarımsal arazinin büyük kısmının mirî arazi rejimine tabi olduğu muhakkaktır. Bu sistemde toprağın çıplak mülkiyeti (rakabesi) Beyliğe (Miri'ye)/Devlete, vergi gelirlerini toplama hakkı dirlik sahibine, kullanım hakkı ise köylü-çiftçiye aitti. [Köylü-çiftçi açısından sistemin özelliklerini ve üretim birimi olarak çift-hane meselesini daha sonra ele alacağız]

### *TİMAR SİSTEMİ*

Bu üçlünün ilişkilerini tanzim eden sisteme ise tımar sistemi diyoruz. Tımar, esas itibarıyla 20,000 akçeden daha az geliri olan dirlikler için kullanılan bir terim olmakla birlikte genel ya da geniş anlamda mirî arazi rejimi çerçevesinde devlet-dirlik sahibi-reaya ilişkilerini düzenleyen sistem için de kullanılan bir terimdir.

Terimin Pehlevi dilinde elem, acı, endişe, şefkat-bakım, dikkat-ihlimam, sadakat gibi anlamları vardır. Rumca timarion Osmanlıcadan geçmiştir. Sultan Sancar tarafından yayınlanan Farsça bir emirde "tımār" terimi kullanılmaktadır. Başka atıflar da var, ama kurumsal bir anlam taşıyıp taşımadığı belirsizdir.

Osmanlılarda ise en erken devirlerden başlayarak terimin hem kelime hem de kurumsal anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. II. Murad döneminden kalma tahrir kayıtları sistemin bu devirde köklü bir şekilde yerleştiğini ispat eder. Bu kayıtlarda geçmişe yapılan atıflar dikkatle

izlendiğinde kurum olarak timarın köklerini daha erken dönemlere kadar izlemek mümkündür. Mevcut tahrir defterlerini böyle bir yaklaşımla ele alan N. Beldiceanu kurumun Orhan Gazi dönemine kadar indiğini ortaya koyar. Diğer kaynaklarda ise Osman Bey dönemine dahi atıf vardır. Yine tahrir defterlerinin incelenmesinden gerek Osmanlı öncesinde gerekse beyliklerde kurum olarak timarın varlığına işaret eden kanıtlar elde edilebilmektedir. Dolayısıyla timar, Osmanlı devletinin karakteristik bir kurumu değildir, benzer bir örgütlenme beyliklerde de görülmektedir.

Hizmet karşılığı belirli bir gelirin dirlik olarak tahsis edildiği sistem olarak tarif ettiğimiz timar, klasik dönemde Osmanlı sisteminin iki temel kurumundan birisidir. Bu sistemde geliri 19,999 akçeye kadar olan dirliklere timar, 20,000 ila 99,999 akçe arasındakilere zeamet 100,000 akçe ve yukarındakilere hass denir. Haslar sancakbeyi, beylerbeyi, vezir vb. yüksek dereceli görevlilerle şehzade ve padişahlara verilirdi. Zeametler ise alaybeyi, çeribaşı, subaşı vb. görevlilere verilirdi.

Bu temel ayırımın dışında dirlikleri değişik açılardan tasnif etmek mümkündür. Hizmet cinsi bakımından timarları askerî ve sivil timarlar; gelir kökeni açısından kentsel, kırsal ve karma timarlar; gelir cinsine göre divani timar(örfi vergiler ve şer'î vergilerin bir bölümü), bütün timar (bütün vergiler ?); tezkereli-tezkeresiz timarlar; serbest-serbest olmayan timarlar gibi kategorilere ayırmak mümkündür.

Padişah haslarıyla sultan ve vezir vakıfları, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan katipleri, çavuşlar, çeribaşılar, subaşılar, dizdarlar vb. yüksek rütbeli kişilerin has ve zeametleri idari ve mali açıdan serbest olup bu tür dirliklerde rüsum-ı serbestiye denilen ve bazı kısımları niyabet ve bad-ı heva adıyla kaydedilen gelirlerin tamamı dirlik sahibine aittir. Öte yandan timarların büyük çoğunluğunda bu tür gelirler serbest timar sahipleri ile paylaşılmaktadır ve dolayısıyla bu timarlar serbest değildir. Cürüm ve cinayet vergisi, kaçak hayvan ve kulların yakalanmasından alınan müjdelik resmi, sahibi olmayan hayvan ve mallara sahiplik, gerdek resmi gibi zuhurata bağlı vergilerin genel adı bad-ı hevadır. Bu verginin döneme ve yere göre yarısı veya 2/3'ü timarlıya kalanı ise niyabet hissesinin bir bölümü olarak yöredeki sancakbeyi vb. kişilere tahsis edilmektedir. Niyabet hissesinde çift resminin belli bir bölümü ve bazı yerlerde de koyun vergisinin yarısı da bulunmaktadır. Mesela Fatih devrinde Bolu sancağında resm-i çiftin 46 akçe olduğu yerlerde 28 akçe timar sahibi, 9'ar akçe de sancakbeyi ve subaşı almaktaydı. Hamid sancağında 42 akçenin 27'si timarlının 15'i ise sancakbeyinin idi. Canik Sancağında 1455'te 57 akçelik resm-i çiftin bazı yerlerde 42 bazılarında ise 36 akçesi timarlıya aitti. 1485 ve sonrasında ise bu miktar 42 akçe olarak kesinleşmiştir. Kalan 15 akçe niyabet

hissesindeir. Niyabet ise yerine ve zamanına göre Şehzade, sancakbeyi, subaşı gibi görevlilere ait olabildiği gibi bazen bir gelir nitesi olarak timar Őeklinde dahi tahsis edilebilmiŐtir.

Timar sisteminin en yüksek derecelerindeki kiŐiler çoğunlukla kul kökenli olmakla birlikte sıradan timarlar devŐirmelere olduğu kadar ve belki de kuruluŐ yıllarında onlardan çok daha fazla yerli halka açıktı. Sonraki dönemlerde de devletin savaŐa yarar kişilere duyduğu ihtiyaç yüzünden pek çok köy kökenli genç sisteme dahil olabilmiiŐtir.